

О. М. Гріньова, канд. психол. наук, викладач,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОДВІЙНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ В УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті висвітлюється проблема професійної спрямованості майбутніх учителів. Наведено експериментальне дослідження особливостей формування даного феномена в студентів педагогічних спеціальностей в умовах фахової підготовки з додатковою психологічною спеціалізацією. Подано результати спеціальної роботи з підвищення рівня професійної спрямованості у майбутніх учителів засобами тренінгу.

Ключові слова: професійне самовизначення, майбутній педагог, особистісно-професійне зростання.

Важливим напрямком професійної підготовки майбутніх учителів є формування у них високого рівня професійної спрямованості. Актуальність цієї проблеми зумовлюється тим, що на сьогодні в закладах професійної педагогічної освіти України навчається така кількість майбутніх педагогів, яка відповідає соціальному запиту. Проте багато студентів ще до завершення терміну фахової підготовки змінюють особистісно-професійні плани, вирішують обрати іншу професію, яка не відповідає обраній спеціальності. Така ситуація зумовлюється цілою низкою об'єктивних (низька соціальна захищеність педагога, непрестижність професії) та суб'єктивних (сумніви у власній придатності до обраного фаху, наявності у себе професійних здібностей, покликання) чинників. При цьому майбутні педагоги прагнуть працювати за іншими професіями, в основі яких також лежить процес міжособистісної взаємодії (менеджер, фахівець з кадрів, продавець-консультант тощо) або обирають такі професії, які цілком не пов'язані з набутою спеціальністю. Проте за таких умов студенти, що прагнуть змінити професію, не мають необхідних знань, вмінь та здібностей для успішного виконання майбутніх професійних обов'язків, а це призводить до подальшого гальмування їх професійного зростання, низької успішності в обраній професійній діяльності.

Все вищесказане обумовлює необхідність формування в майбутніх учителів високого рівня професійної спрямованості ще на початкових етапах фахової підготовки. Саме спрямованість є необхідною умовою формування у студентів внутрішньої мотивації до засвоєння знань, позитивного самоставлення в ролі майбутнього педагога, потреби в самоосвіті й самовдосконаленні, що, у свою чергу, визначає успішність їх професійної самореалізації.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що проблемі професійної спрямованості майбутніх спеціалістів у фаховій літературі приділяється значна увага. Роль і місце професійної спрямованості особистості у

загальному процесі її професійної самореалізації на педагогічну професію наведена в роботах Б. Ф. Ломова [5], В. Д. Шадрікова [8], Є. Н. Шиянова та Є. Г. Буланової [9] та ін.

Так, на думку Б. Ф. Ломова, саме спрямованість особистості “...є тією рушійною силою, яка визначає вибірковість ставлень по відношенню до активності особистості”, в тому числі і до регуляції власної активності на етапі вибору професії [5, с. 11.].

У роботах українських і зарубіжних психологів проблема формування професійної спрямованості вивчається переважно в умовах професійного навчання особистості, адже саме цей етап, як зазначають вчені, є визначальним для вибору індивідом своєї майбутньої професії, формування “професійної перспективи”, особистісно-професійних планів на найближчі роки.

Так, В. Д. Шадріков зазначає, що вибір індивідом своєї майбутньої професії не завершується з закінченням школи і вступом до професійного навчального закладу. Формування остаточних професійних планів майбутніх фахівців відбувається в умовах одержання фахової освіти і визначається ставленням до своєї спеціальності й майбутньої професії (позитивним чи негативним) і відповідними мотивами, що стоять за цим ставленням (власне професійними чи егоїстичними) [8].

Згідно з Є. Н. Шияновим та Є. Г. Булановою, професійна спрямованість студента відображає міру відповідності очікуваних результатів професійного навчання (навчальної успішності, розвитку професійних здібностей) реальним досягненням. Успішність професійного навчання, формування позитивного самоставлення в навчально-професійній діяльності проєктуються і на майбутню професійну діяльність. Така проєкція і є тим провідним чинником, що спонукає особистість до формування стійких особистісно-професійних планів у відповідності з одержуваною спеціальністю [9].

Важливим аспектом питання формування професійної спрямованості у майбутніх фахівців є становлення цього феномена на педагогічну професію. Проблема формування професійної спрямованості у майбутніх учителів різних напрямків професійної підготовки в умовах вищої педагогічної освіти України набуває особливої актуальності, адже за п'ятирічний термін студенти-педагоги часто здобувають освіту одразу за двома спеціальностями. У роботах Л. В. Долинської підкреслюється думка про те, що в умовах такої підготовки важливу роль відіграє ступінь діалектичної спорідненості одержуваних спеціальностей. За умов професійної підготовки за двома спорідненими спеціальностями (“Соціальна педагогіка й практична психологія”, “Хімія й біологія”, “Музика й хоровий спів” та ін.) “...студентам, як правило, подобаються обидва предмети, а оволодіння ними є взаємодоповнюючим та взаємоінтегруючим” [2, с. 148]. В умовах вивчення спеціальностей, які мають низький ступінь спорідненості (“Біологія й іноземна мова”, “Історія й практична психологія”, “Сурдопедагогіка й українська мова” тощо) формування особистісно-професійних планів відбувається однорічно — на одну з обраних спеціальностей, а друга, за визначенням самих студентів, “заважає [їм] нормально вчитись” [2, с. 148].

На нашу думку, це відбувається тому, що оволодіння двома неспорідненими спеціальностями вимагає не лише засвоєння студентами двох абсолютно різних систем знань (які не є взаємодоповнюючими), а й формування різних груп спеціальних професійних здібностей, що є надзвичайно складним завданням. Тому, як показує практика, успішне засвоєння основної спеціальності й додаткової спеціалізації одночасно студенти вважають дуже важким для себе, а подальшу працю за подвійною спеціальністю — практично неможливою. Таким чином формування у студентів цілісної професійної спрямованості на одержувану подвійну спеціальність надзвичайно ускладнюється і вимагає врахування специфіки поєднання.

В умовах сучасної вищої педагогічної освіти України з'являється все більше різних педагогічних напрямків підготовки з додатковою спеціалізацією “Практична психологія”. Такі напрямки, як “Соціальна робота й практична психологія”, “Філософія й практична психологія” є діалектично спорідненими, а отже професійна підготовка майбутніх фахівців за ними є економічно виправданою та доцільною.

Сполучення психолого-педагогічних спеціальностей лише за кон'юктурним принципом (“Географія й практична психологія”, “Українська мова, література й практична психологія”, “Фізична культура й практична психологія”), на нашу думку, є менш доцільними, оскільки для формування високого рівня професійної спрямованості студентів необхідна наявність діалектичної спорідненості не лише за двома обраними спеціальностями в цілому (“вчитель і практичний психолог”), а й за предметними напрямками підготовки (“Соціальна робота й практична психологія”, “Філософія й практична психологія”). Відсутність такої спорідненості, на нашу думку, призводить до формування низького рівня професійної спрямованості майбутніх педагогів-психологів, її однобічності, подальшої часткової чи повної зміни особистісно-професійних планів.

З метою виявлення особливостей професійної спрямованості майбутніх фахівців різних напрямків психолого-педагогічної підготовки ми провели дослідження на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. У експерименті взяли участь студенти 1–5 курсів споріднених (“Соціальна робота й практична психологія”) і неспоріднених (“Українська мова й практична психологія”) спеціальностей. Вибірка становила 105 осіб.

З метою виявлення особливостей формування професійної спрямованості майбутніх педагогів ми використовували методику Н. Д. Дубовицької [3]. Методика являє собою опитувальник, який включає 20 запитань. За кожну правильну відповідь опитуваному нараховувалося по одному балу. Таким чином, максимально можлива кількість набраних за цією методикою балів становила 20. Опитуваних, які набрали 0–6 балів, нами було віднесено до низького рівня розвитку професійної спрямованості. Набрана опитуваними кількість балів від 7 до 13 відповідала середньому рівню. Опитуваних, які набрали від 14 до 20 балів, було зараховано до високого рівня розвитку професійної спрямованості. Результати проведеного діагностування наведені у таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, у значній кількості студентів споріднених спеціальностей (58,00%) виявлено високий рівень професійної спрямованості. У 28,00% опитуваних цієї групи рівень досліджуваного феномена відповідає середньому. Згідно з результатами діагностування, 14,00% студентів споріднених спеціальностей зараховано до низького рівня професійної спрямованості.

Таблиця 1

Особливості формування професійної спрямованості у майбутніх педагогів-психологів споріднених і неспоріднених спеціальностей

N=105

Рівень професійної спрямованості	Кількість студентів споріднених спеціальностей		Кількість студентів неспоріднених спеціальностей	
	Абсолютна кількість	У %	Абсолютна кількість	У %
Високий	29	58,00	10	18,18
Середній	14	28,00	32	58,18
Низький	7	14,00	13	23,64

Результати формування професійної спрямованості у студентів неспоріднених спеціальностей є значно нижчими. Лише у 18,18% опитуваних виявлено високий рівень цього феномена, значну кількість досліджуваних (58,18%) віднесено до середнього рівня, результати 23,64% студентів відповідають низькому рівню. На нашу думку, такі показники одержано тому, що професійна підготовка студентів за неспорідненими спеціальностями мало сприяє формуванню у них цілісної професійної спрямованості на подвійний фах, а одночасне засвоєння двох різних систем професійних знань, сполучених лише за кон'юктурним принципом, у п'ятирічний термін є надзвичайно складним.

Усе це вже на початкових етапах фахової освіти гальмує формування особистісно-професійних планів студентів, пов'язаних з подвійною спеціальністю, і призводить до їх розчарування в обраній професії у цілому та зумовлює переорієнтацію на інші, не пов'язані з обраною, професії. Одержані дані дають можливість зробити висновок про необхідність впровадження в рамках професійної психолого-педагогічної підготовки системи спеціальної роботи для підвищення рівня професійної спрямованості студентів.

Оскільки, згідно з результатами досліджень українських та зарубіжних авторів [2; 4; 7; 8], ефективним засобом формування професійної педагогічної спрямованості майбутніх фахівців є активне соціально-психологічне навчання, то ми розробили тренінг з формування професійної спрямованості майбутніх педагогів-психологів.

Програма авторського тренінгу включала такі напрямки діяльності: теоретична психолого-педагогічна просвіта, спрямована на формування у студентів (особливо 1-2 років навчання) базових знань про феномен професійної спрямованості та особливості його формування на етапі професій-

ної підготовки; психодіагностика студентів; рольові та ділові ігри; індивідуальні домашні завдання; індивідуальне консультування тощо.

Важливу роль в активізації професійної спрямованості студентів відіграє психолого-педагогічна просвіта. Згідно з результатами виявлення особливостей формування професійної спрямованості студентів, можна зробити висновок про те, що рівень знань переважної більшості опитуваних про зміст, структуру, фактори професійної спрямованості, такі феномени, як “особистісно-професійні плани”, “кар’єра фахівця”, не досягає високого. Тому в нашому тренінгу ми використовували відповідні міні-лекції.

Значна увага у формуванні професійної спрямованості студентів відводилась активним методам навчання. Теоретичною основою для вирішення цих завдань служили дослідження І. В. Вачкова [1], В. М. Козієва [4], А. К. Маркової [6], В. І. Юрченка [10] та ін.

У процесі активного психологічного навчання ми використовували рольові й ділові ігри. Вони моделюють реальну професійну діяльність педагога-психолога в закладах освіти. Це дає можливість студентам глибше пізнати вимоги обраної професії до особистості майбутнього фахівця, зіставити їх з власними здібностями і таким чином усвідомити, які саме власні здібності необхідно розвивати для того, щоб стати успішним фахівцем з обраної подвійної спеціальності. У даному тренінгу ми використовували рольові та ділові педагогічні ігри, розроблені І. В. Вачковим [4], А. К. Марковою [6], Л. В. Римар [7] та ін., в незмінному вигляді або в модифікації відповідно до наших умов. Деякі ігри були розроблені нами.

Для аналізу та обговорення результатів тренінгових завдань проводились індивідуальні та групові консультації. Метою таких консультацій було на основі практичного досвіду, одержаного під час рольових та ділових ігор, допомогти студентам сформуванню адекватні особистісно-професійні плани, намітити конкретні шляхи й засоби побудови бажаної кар’єри, оволодіти навичками професійної самоосвіти й самовдосконалення.

Для цього також використовувались “Щоденники самопізнання”, куди студенти заносили інформацію про розвиток власних професійно важливих якостей, інтерпретацію результатів самоспостереження й самоаналізу, обґрунтовували план і конкретні етапи подальшого професійного становлення. На індивідуальних консультаціях обговорювались результати, надавались рекомендації, поради, завдання з розвитку окремих професійних здібностей.

Систематичне комплексне використання методів психолого-педагогічної просвіти, активних методів навчання, самодіагностики студентів, індивідуального та групового консультування дозволило провести цілеспрямовану й організовану роботу з формування професійної спрямованості студентів.

Після проведення тренінгової роботи з підвищення рівня професійної спрямованості майбутніх педагогів подвійних спеціальностей ми провели повторне діагностування особливостей формування цього феномена для виявлення змін, що відбулись під час тренінгу. Результати діагностування наведені в таблиці 2.

Згідно з результатами повторної психодіагностики, у студентів обох досліджуваних груп після проходження ними тренінгу виявлено вищі показники професійної спрямованості, ніж до тренінгу. Серед студентів спеціальності “Соціальна робота й практична психологія” переважну більшість опитуваних віднесено до високого (84,00%) й середнього (16,00%) рівня професійного самовизначення. Опитуваних з низьким рівнем професійної спрямованості не виявлено. Серед студентів спеціальності “Українська мова й практична психологія” значною мірою зросла кількість опитуваних з високим (68,55%) рівнем професійної спрямованості за рахунок зменшення кількості студентів з середнім (25,45%) і низьким рівнями (6,00%). Виявлення, згідно з результатами повторного діагностування, майбутніх педагогів з низьким рівнем професійної спрямованості, за результатами індивідуальних консультацій та “Щоденниками самоспостереження”, зумовлено наявністю у них глибоких внутрішньоособистісних конфліктів. Тому, з метою успішної професійної самореалізації цих студентів, викладачі й психологи вузу мають проводити з ними подальшу індивідуальну роботу в системі психологічного супроводу особистості.

Таблиця 2

Особливості формування професійної спрямованості у майбутніх педагогів споріднених і неспоріднених спеціальностей після проведення авторського тренінгу

N=105

Рівень професійної спрямованості	Кількість студентів споріднених спеціальностей		Кількість студентів неспоріднених спеціальностей	
	Абсолютна кількість	у %	Абсолютна кількість	у %
Високий	42	84,00	38	68,55
Середній	8	16,00	14	25,45
Низький	0	0,00	3	6,00

У цілому результати повторного діагностування студентів неспоріднених спеціальностей під час тренінгу значною мірою зросли, але є нижчими, ніж результати дослідження професійної спрямованості у студентів споріднених спеціальностей після проведення тренінгу. За висловлюваннями самих опитуваних, це зумовлено тим, що, незважаючи на наявність у них стійкого прагнення до самоаналізу, самопізнання, професійної самоосвіти й саморозвитку, успішне засвоєння програмного матеріалу з двох неспоріднених спеціальностей — української мови й практичної психології — є важким завданням, яке займає весь їх вільний час. А майбутня праця за обома обраними професіями є ще більш складною, ніж професійне навчання, оскільки передбачає значно вищу відповідальність педагога-психолога за результати своєї праці, і потребуватиме величезних зусиль і витрат часу. Тому можливостей і часу для професійного самовдосконалення майже не залишається.

Таким чином, згідно з результатами нашого дослідження можна зробити деякі висновки:

1. Формування високого рівня професійної спрямованості у переважній більшості майбутніх педагогів не відбувається спонтанно, а потребує спеціальної роботи викладачів і психологів педвузів.

2. Успішність спонтанного формування професійної спрямованості у майбутніх учителів так званих “подвійних” спеціальностей значною мірою зумовлюється рівнем діалектичної спорідненості основної спеціальності й додаткової спеціалізації.

3. Ефективним засобом підвищення рівня професійної спрямованості майбутніх учителів-психологів є тренінгова робота.

4. Ефективність тренінгу з формування професійної спрямованості у студентів споріднених спеціальностей є значно вищою, ніж у студентів неспоріднених спеціальностей. Тому з метою побудови успішної кар’єри за отримуваною подвійною спеціальністю зі студентами неспоріднених напрямків професійної підготовки має проводитись систематична робота викладачів вузів упродовж всього періоду професійного навчання.

Література

1. Вачков И. В. Психологические условия развития профессионального самосознания учителя (На материале спец. тренинговых групп): Дис. ... канд. психол. наук: 19. 00. 07 / Вачков И. В. — М., 1995. — 180 с.
2. Долинська Л. В. Особливості професійного самовизначення студентів педвузу подвійних спеціальностей / Л. В. Долинська // Психологія: Зб. наук. праць. — 2000. — Вип. 2 (9). — Ч. 2. — С. 148–154.
3. Дубовицкая Н. Д. Особенности становления профессиональной направленности студентов педвуза / Н. Д. Дубовицкая // Педагогика и психология. — 2004. — №2. — С. 26–32.
4. Козиев В. Н. Психологическая компетенция учителя в контексте взаимоотношений учителя и учащихся // Профессиональные потребности учителя и психолого-педагогические знания: сб. науч. трудов / В. Н. Козиев. — М.: НИИ образования взрослых, 1989. — С. 41–45.
5. Ломов Б. Ф. Методические и теоретические проблемы психологии / Ломов Б. Ф. — М.: Политиздат, 1984. — 110 с.
6. Маркова А. К. Психология профессионализма / Маркова А. К. — М.: Междунар. гуманитар. фонд “Знание”, 1996. — 184 с.
7. Римар Л. В. Формування професійної самосвідомості майбутніх учителів у процесі вивчення педагогічних дисциплін: Дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 01 / Римар Людмила Володимирівна. — Вінниця, 1999. — 214 с.
8. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека / Шадриков В. Д. — М., 1996. — 226 с.
9. Шиянов Е. Н. О сущности формирования мотивационно-ценностного отношения к педагогической деятельности и устойчивых профессиональных намерений у студентов педвуза // Профессиональная подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: межвуз. сб. науч. трудов / Е. Н. Шиянов, Е. Г. Буланова. — М.: МГПИ, 1982. — 180 с.
10. Юрченко В. І. Здібності до практичної психології в структурі особистості вчителя / В. І. Юрченко // Психологія: Зб. наук. праць. — 2000. — Вип. 1 (8). — С. 230–234.

О. М. Гринева

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ДВОЙНЫХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Резюме

В статье рассматривается проблема профессиональной направленности будущих учителей. Представлено экспериментальное исследование особенностей формирования данного феномена у студентов педагогических специальностей в условиях профессиональной подготовки с дополнительной психологической специализацией. Представлены результаты специальной работы по повышению уровня профессиональной направленности у будущих учителей средствами тренинга.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, будущий учитель, лично-профессиональный рост.

O. M. Grinjova

FEATURES OF PROFESSIONAL ORIENTATION FORMATION OF FUTURE DOUBLE SPECIALITIES TEACHERS IN CONDITION OF PROFESSIONAL TRAINING

Summary

In article the problem of future teacher's professional orientation is examined. The experimantal research of this phenomenon's forming of the students of pedagogical specialities in terms of vocal training with additional psychological specialization is presented. The results of special work of increase of the future teacher's professional orientation's level with training facilities are presented.

Key words: professional selforientation, future teacher, personal-professional growing, professional consiousness.